

էր նախատեսեր . կանխակալ սովորու-
թեան յամառութեանը , անգործ ծու-
լութեան , նախանձոտաց չարակամու-
թեամբ և դիտմամբ հանելիք արգելք-
ներուն , 'ի շահասիրութենէ ծագած
չարախօսութեանց , որ հասարակաց վի-
ճակը լաւցնելու գործ մը միշտ կը պատ-
ճառէ : Կ'իմանար թէ քիչ մը ատե-
նուան համար իր հանգիստը և խաղա-
ղութիւնը պիտի զոհէր , պէտք պիտի
ըլլար որ միշտ արթուն ըլլայ հարուստ-
ները վստահացնելու և չարախօսները
լռեցնելու , կանխակալ կարծեաց դէմ
կռուելու , զրպարտութիւնները ջրե-
լու , վերջապէս զամէնքը լուսաւորելու
և համոզելու համար : Պէտք պիտի ըլ-
լար որ կռուի և ուժով կռուի չար ոգ-
ւոյն դէմ որ միշտ դիւրաւ յաջողու-
թիւն կը գտնայ :

Սակայն այս կռիւը զինքը չէր վախ-
ցններ . կորովի բնաւորութեան տէր
մարդիկներէն էր որոնց ուժը ընդդի-
մագրութիւն գտնելով կը կրկնապատ-
կի : Ձեռնարկութեան երկայնութենէն
ալ ամենեւին չէր խրտեր . գիտէր թէ
բռնելիք ճամբուն մէջ բարին միշտ ան-
կորուստ էր և եթէ ինքն ալ վախճա-
նին չհասնէր , իրմէ ետեւինները պիտի
հասնէին : Աս ալ կը մտածէր թէ ժո-
ղովուրդը մէյմը այն ընթացքը բռնելէն
ետքը ալ ետ չկենար . մանաւանդ թէ
չատ անգամ հարկ կ'ըլլայ անոր եռան-
դը չափաւորել և անկարգ ընթացիցն
առջիւր առնուլ . էական բանը շարժիչ
ըլլալն էր :

Տիւբրէ ըմբռնեց թէ ինքը միայն կա-
րող չէր ասանկ մեծ գործ մը գլուխ
հանելու . իմացաւ թէ օգնութեան կա-
րօտութիւն ունի , ինչպէս որ բնական է
ճշմարիտ արդիւնաւոր և համեստ մար-
դկանց , և առաջին ջանքը եղաւ իրեն
օգնական մը ճարել :

ՌԱՅԷ

Կը շարունակուի :

Ս Ա Ր Դ Ք

Զրոյցք .

Ա

Պէտք է խոստովանինք .

Մեր բնութեանը մէջ բերմունք մը
կայ որ մեր մտաց ապշութիւնը գրաւե-
լով՝ կամայ ակամայ զմեզ անոր կը
ձգէ՝ որ մեծ է և խորհրդաւոր զար-
մանք մը կը խոստանայ :

Կը տեսնենք փոքրը . կը դիտենք ման-
րը . — Ի՞նչ է , կը հարցընենք :

— Իր մը անծանօթ . էակ մը ան-
պէտ և անօգուտ :

Կ'ըսենք և կ'արհամարհենք . վասն զի
անարժան կը սեպենք մտքերնիս անոր
զբաղեցնել . ունայն կը համարինք ու-
շաղրութեան հայեցուածք մը տալ այն
փոքր էակին՝ որուն երևոյթը չունի այն
հրապուրիչ զօրութիւնը , որ առաջին
հայեցուածքով մը կարող ըլլայ մտքեր-
նուս վրայ ախորժելի տպաւորութիւն
մը ազդել : Նուաստ կը համարինք ,
վասն զի իր կերպարանքին վրայ չենք
նշմարեր այն խորհրդաւոր զգացման
փայլը՝ որ մեծը ցոյց կու տայ , և ախոր-
ժելի խոստմամբ մը մտքերնիս կը հրա-
պուրէ :

Այսպէս մեր մտաց ուշաղրութիւնը
առ այն մեծ և զարմանալին ուղղած ,
մանրին քովէն անհոգաբար կը քերենք
առանց ուշաղրութեան մը արժանի սե-
պելու :

Սակայն այդ փոքրը , այդ մանրն է
որ իրապէս կը տիրէ աշխարհքիս . և
նոյն իսկ մեծին վրայ կը թագաւորէ :

Ո՛ւշ դիր . ահա լուութեան ու խաւա-
րի ստուերաց մէջէն սրտիդ կը խօսի .
« Ահաւասիկ եմ ես » :

Չունի լեզու յօդակապ որ մինչև ա-
կանջդ բարբառ հասցնէ . բայց հազար
ու մէկ մունջ ձայներով ինքզինքը կը
յայտնէ :

Բոլոր բնութեանը մէջէն խորհրդա-
բար ձայնը կը լսես . երկրիս խորէն ,

ջրոց անդունդէն, տնկոյ ծոցէն, և նոյն իսկ այս զով օդուն մէջէն՝ որ կը շնչենք:

Արուեստներով, ճարտարութեամբ, գեղեցկութեամբ, կրիւք, սիրոյ արտայայտութեամբ, բիւր միջոցներով՝ լռելեայն մեր ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ: Եւ նոյն իսկ այն իր պզտիկութեան մեծութեամբ՝ սրտիդ կը խօսի ըսելով.

« Կը տեսնես դու այն հանքայնոց կոյտերը. կը նշմարես այն Ապենինեանց, Գորտիլեանց ահագնագէզ ժայռուս կողերը. ես փոքրս գիզեցի. իմ կենացս շնչովը զանոնք բարձրացուցի: Ինծի ժամանակ՝ և ահա աշխարհքներ շինեմ: Ինծմով կեանքը կը գործէ »:

Բ

Կեանքն է յիրաւի ծածկեալ փոքր էակի մը ստուերին տակը. նոյն այն կեանքը՝ որ զմեծն իսկ և զգարմանալի երեւեալն կը շարժէ, և երկուքն ալ հաւասարապէս իր օրինացը կը հպատակին: Կեանք. համառօտ ձայն մը. բայց ո՞վ կարող է իմաստն ըմբռնել, ո՞վ ա՛նոր ընդարձակ ասպարիզին հասնիլ: Միտքը՝ համր է. զգայարանքը խուլ:

Բացարձակ տէր մըն է, կրնայ զուրցուիլ, որ բոլոր աշխարհք գրաւած է ու բազմաթիւ երևոյթներով ինքնիշխան կը թագաւորէ, և զգայապէս կամ անզգալի եղանակաւ՝ միշտ շարժմամբ կը յայտնուի:

Եւ այսպէս ուրեմն զմեզ շրջապատող բնութիւնը զգալեաց աշխարհք մը կը կազմէ. որուն ամէն կէտին վրայ կեանքն իր զարմանալեաց երևոյթներովը կը զեռայ. շնչով կը գործէ, մահուամբ կը նորոգի:

Բայց զգայարանքնիս տկար ու յողդողդ՝ շրջապատող բնութիւնը գրեթէ անշունչ և անզգայ կը տեսնեն: Սակայն մտքերնիս չհամոզուիր. ճարտարութիւնը օժանդակ կ'առնու: Անոր առջին խաւարին գաղտնիքը կը մերկանան. ծածկեալ կեանքը կը յայտնուի, նորանոր

արարածոց աշխարհքներ երևան կ'ելլեն, բիւրաւոր զարմանալիք:

Ասպարէզ մեծ և ընդարձակ: Մտաց հետաքրքրութիւնը կը յորդորուի այն զարմանալեաց օրէնքները քննելու, անոնց երևոյթները թուելու. բայց ո՞ր միտքը կարող է չափել զանոնք:

Եւ սակայն անոնց գեղեցկութիւնը՝ հրապուրիչ զբօսանքներու աղբիւրներ կը բանայ, որոնց առջին կը խաւարին թերեւս մեծագունից զարմանալիքները:

Գ

Ճարտարութիւնը՝ մանրացոյցը միջոց կ'առնու. այն անձայն մատնիչը՝ խաւարին մէջ լոյս կը ծագէ: Կը տեսնես, մանաւանդ թէ կը շօշափես կենաց գործունէութիւնը մութ քօղի մը տակ: Քեզի անանկ մը կ'երևնայ՝ որ կեանքն ինքն իրեն դէմ կը մաքառի. անոր երևոյթները կարծես թէ հազար ու մէկ կերպարանաց հանդերձիւր մէկ մէկու հետ կը կուռին, մէկզմէկ ջնջելու կը ճգնին:

Ահա աչացդ առջին քօղարկեալ աշխարհք մը, սքանչելագոյն քան զայն՝ որ իր մեծութեամբը հրաշալի կը ներկայանար անմիջապէս մտացդ: Հարցմունք կ'ուղղես, տարակուսանացդ լուծումն կ'ուղես անկէ. բայց հարցմանցդ նշանացի կը խօսի. « Ետե՛ս եկուր »:

Կ'իջնես խորերը: Աչքդ ստուերնեւրուն մէջ մթնշաղ կը տեսնեն. բայց համբերութեան զօրութիւնը ձեռքէդ բռնած կը տանի: Մի՛ բքանիր. յառաջ, յառաջ: Մ'ըսեր՝ Ծայրը տեսայ. անկէց անդին ալ ուրիշ ծայր մը կայ, և անկէց անդին ալ ուրիշ մը: Կենաց սահմանը կը բնտուես. անկէց անդին ալ չէ: Բայց ո՞ր է կը հարցնես: Այն մինչև կէտ մը կը ձգի. բայց դու շօշափել չես կրնար:

Դարձուր հիմա աչքդ այդ մոգիչ գործիէն. տես արեւուն լոյսը. նայէ այս մեծամեծ էակաց վրայ որ չորս դին կը շրջին: Կորեկի մը հատիկին վրայ

մանր աշխարհք մը դիտելու զբաղած, մոռցար զասոնք։

Բայց ապշութիւնդ լռեցուր. մի և նոյն սկզբունք է, կ'ըսես, որ այդ ահաւոր մեծութեան և այն անհուն պղծտիկութեան էակները կը շարժէ. համեմատութիւն յանհունս մեծ և յանհունս փոքր մի և նոյն կեանքը կը տիրէ։ Ի՞նչ է ուրեմն այդ կենաց սկզբունքը։

Դ

Խոնարհինք բնութեան խորհրդոց առջին. այդ սկզբանը էութիւնը գաղտնիք մըն է, որ խաւար անդնդի մը վերայէն սահելով՝ անթափանցելի քօղէ մը կը ծածկուի։ Զուր տեղ թափանցող միտքը ետեւէն կը սլանայ. հագիւթէ անդնդին ափունքը կը հասնի՝ խաւարելով՝ ինքզինքը մթին մէջ կը կորսնցնէ։

Մէհնարին է այդ ծայրը գտնել. բայց անկարելի չէ ճանչնալ որ մի և նոյն աղբիւրէ կը բղխէ այն զօրութիւնը որ զմեծ և զփոքր էակները կը շարժէ. որ զմեծամարմին փիղը և զմանրագոյն մթղուկը կ'ոգևորէ։ Մի և նոյն կենաց ուժն է որ բարձրաբերձ մայրւոյն և մանրանկար մամուլոյ երակաց մէջ հոյզը կը բաշխէ։

Մանրերեւոյթ ճճին, թռչող էակը, քայլող չորքոտանին կամ լուղակաւոր ձուկը, ոչ այլ ինչ են՝ բայց եթէ այլաչէն անօթք կենաց և զբօսանք բնութեան։

Մի և նոյն սկզբունքն է նաև որ մանրացուցի քօղարկեալ բնութիւնը կը կառավարէ։

Բնութիւնը մայր է ամենայն զարմանալեաց. մայր մը որ իր բազմակերպ այլակերպարան երևոյթներովը կ'ըզբօսնու։ Կը սիրէ ստեղծագործութիւնը. այդ առաքինութիւնը՝ շունչ մըն է յինքն, շունչ բարերար, որուն պսակ է ներդաշնակութեան ոգին. և իր զբօսանաց շունչը կը ձգէ մինչև խաւարին այն խորերը՝ ուր մարդկային զգայարանքը կարող չէ հասնելու։

Կը ստեղծէ, վասն զի կը զուարճանայ ստեղծելով, կը ստեղծէ, կեանք կու տայ, բայց կը խորշի միակերպութեան գաղափարէն։

Այսպէս երևան կու գայ կեանքը, կը սկսի, կ'ելլէ, կը բարձրանայ, և կամ որ նոյն է՝ կ'իջնէ բարձրէն, կը խոնարհի հետզհետէ, միշտ մի և նոյն սկզբամբ, կարծես կը նուաստանայ ստորնագոյն էակաց երևոյթներով։

Բայց ո՞ւր արդեօք կը յանգին այդ կենաց երևոյթքն. կամ ո՞ր էակը կը կնքէ կենաց ետքի ծայրը։

Ե

Երբ երկայն, շիտակ ճամբու մը մէջ տեղը կեցած, տեսութիւնդ ճամբուն երկայնութեանը վրայ ձգես, աչքդ ընդարձակ շիտակ միջոց մը կամ ուղիղ դիժ մը կը շօշափէ։

Ճամբուն երկու կողմը տնկուած առարկաները, իրենց կանոնաւոր շարքովը՝ գծին շնորհքը կ'աւելցնեն, տեսողական զգայարանացդ հրապուրիչ ախորժ մը ազգելով. վասն զի կանոնաւոր օրէնքով մը առարկայ առարկայէ կը խուսափէ ու կը մերձենայ։ Առարկայն ստուերէն, ստուերը առարկայէն բաժնուելով՝ կանոնաւոր շարք մը կը ներկայացնէ աչքիդ, որուն հրապուրը կ'առաւելու հետզհետէ հեռաւորութիւնը, բոլոր այս առարկաները մէկ կէտի մը հաւաքելով՝ իբր աղբիւր ուստի կը բղխեն։

Այն կէտին վրայ աչքդ կանկ կ'առնու, ու տեսութեանդ վստահանալով՝ կը կանչես. « Ահա վերջ այսր ամենայնի »։

Մի ներեր այդ մտածութեանը։

Եթէ այդ ծայրը կամ վերջը շօշափել ուզես, տար քայլափոխդ շտապաւ ճամբուն մէջէն. կը տեսնես որ որչափ դու կը յառաջես, նոյնչափ նոյն կէտը քեզմէ կը խուսէ։ Թերևս հասած ըլլաս այն կէտը ուր աչքդ հանգչեցաւ առաջին հայեցուածքին, և կը տեսնես որ բնտուած կէտդ գեռ ևս նոյնչափ ան-

դին կը ձգի: Նորանոր առարկաներ առջիններուն կը յաջորդեն. նոյնչափ մը կը յառաջեա՝ և նոյնչափ մին ալ կը փոփոխուին առարկայք պէսպէս կերպարանօք: Կը մտածես թերևս որ նոյնպիսի երևոյթներով նոյն ճամբան անկէց անդին ալ կը ձգի, և անյաղթելի արգելք մը քեզի չներեր այն բնտուած վերջը շօշափելու: Սակայն և այնպէս մտքովդ կը հետեցնես որ այն ճամբայն 'ի հարկէ վերջ մ'ունի իր երևոյթներովը հանդերձ:

Ահա կենաց ընդարձակութեան ըստուեր մը:

Զգայարանաց զօրութիւնը ինչուան որոշեալ կէտ մը կ'առաջնորդէ ինծի. անկէ անդին մանրագէտը ինծի գործի միջնորդ կ'առնում. կը թափանցեմ նոր աշխարհքներ, կը տեսնամ նոր արարածներ. բայց կենաց վերջին սահմանը հասեր եմ: Իրաւ է որ կեանքը մինչև այն կէտը կը նշմարեմ. բայց անկէց անդին մութ ստուեր մը կայ որ տեսութիւնս կը խափանէ. միթէ այն ստուերին տակը ծածկեալ կեանք մը չկայ:

Չեմ կրնար չկայ ըսել առանց վրիպելու: Մանաւանդ որ նոր նոր մանրադիտի էակաց գիւտերը՝ անոնց պատմութեանը մէջ լոյս կը ծագեն:

2

Ահաւասիկ գաղափար մը այն բնութեան որ ծածկեալ է իր մանր հասակովը մեր զգայարանքներէն, և սակայն ինքն ալ մեր այս կենաց մասնակից է:

Աւազի հատիկները մերկ աչքին կըրաձև կ'երևնան և նման մէկմէկու. բայց երբոր մանրադիտի մը վառարանը անցընենք, կը տեսնենք որ բոլորովին աննման են, եթէ մեծութեամբ և եթէ կերպարանօք: Կան որ կլորաձև են, այլք քառակողմեան, ոմանք կոնաձև են, և մեծաւ մասամբ անկանոն ձևով:

Այս չէ զարմանալի, որչափ այն որ այս մանր աւազիկներուն վրայ բիւրաւոր արարածոց աշխարհքներ կան, որ

աւազիկին վրայ կը շրջին՝ ինչպէս մենք այս երկրային գնտին վրայ:

Ո՛վ, ըսես պիտոր, վկայ է այդ բանին: Այն ճշմարտախօս գործին՝ որ միլիոնաւոր անգամ կը մեծցնէ այն առարկայն՝ որ իւր վառարանը գտնէ:

Ահա երկու հակառակ ծայր. փիղ մը միլիոն անգամ մեծցուր կամ նոյնչափ անգամ փոքրկացուր. ինչ ահագին մեծութիւն կամ ինչ ահաւոր պրզտիկութիւն:

Մանրադիտի էակ մը որ միլիոն անգամ մեծցուելով հազիւ կորեկի մը հատին կը հաւասարի, միլիոն անգամ պզտիկ մտածէ. արդեօք նոյն պզտիկութիւնը մտքով կրնաս ըմբռնել:

Արդ այսպէս մանր էակներով աշխարհքը լեցուն է, և ամենայն մարմին բնակեալ է ասոնցմով. մենք իսկ լեցուն ենք այսպիսիներով, և միշտ կը լեցունինք:

Ի՛նչ անուշ կու գայ զով օդը ամառնային առաւօտները. լի թղթով կը շընչենք. բայց իւրաքանչիւր տուրևառը՝ անհուն արարածոց աշխարհքներ մեր ներսը կը լեցնէ:

Մեր մարմնոյն վրայ, ամենափափուկ մորթի մը վրայ՝ բիւրաւոր անտես սանելի արարածներ կը զեռան: Մեր մաքրասիրութիւնը կերակուրներուն նըկատմամբ՝ չօգտեր. անոնցմով՝ միլիոնաւոր էակներ ողջ ողջ կը կլենք:

Եւ պանիրը ապացոյց ըլլայ. կը տեսնես մաքուր ամենայն որդի հետքէ. բայց մի խաբուիր: Ճերմակ կէտեր կրնաս նշմարել անշարժ, ամենեին անկենդան: Բերանդ կը դնէիր արդեօք եթէ տեսնայիր որ այն ճերմակ կէտերը կը շարժին. եթէ տեսնէիր որ կենդանի են, այլանդակ կերպարանքներով. և ոչ միայն բերան ունին, աչք և ոտք, այլ և իրենց թափանցիկ մարմինը՝ երկայն ու սուր մազերով ծածկած է:

Պտուղները անուշ կու դան մեր քըմաց. բայց մեր աչքը չներեր մեզի տեսնել անոնց կճեպին խորտաբորտութեանց վրայ լեռներ, ձորեր, դաշտեր, անտառներ, ծառեր, իրենց ճիւղերու

վը, ծաղիկներովը ու պտուղներովը, հանդերձ պէսպէս կենդանեաց անթիւ խումբերովը: Մտածէ ինչ ահագին անտառուտ գետին է դեղձի մը կեղևը, ուրուն թանձր աղուամազը՝ աչաց շնորհք մը կ'երևնայ և յօշափելեաց ախորժելի է. և ինչ բազմաթիւ էակաց բոյն պիտոր ըլլայ:

Հ. Յ. Վ. ԻՍԱԿԵՐՏԵՆՑ

Կըշարունակուի:

ԻՄ ՎԱՆՔՍ

Դրաքեանի մը անտիպ յիշատակագիրք:

Այսօր տարի մը կ'ըլլայ քանի որ անգլուգական հարս մը կորսնցուցի, և պզտի աղջիկս սքանչելի մօրէ մը զրկուեցաւ: Այս տխուր և ցաւագին մտածութիւնը միտքս եկաւ, երբ այս պզտի պատմութեան երկրորդ տպագրութեանը ձեռք կը զարնէի, զոր կրնամ ըսել թէ սկսայ գրել գործակցութեամբ և խորհրդով անոր, որուն մահը հիմա կ'աշխարհմ: Դեռ չտպած, առաջին գլուխները կարդացի իրեն, և եթէ այս յիշատակագիրքն հրատարակելու յանձն առու եղայ, մասնաւորապէս անոր համար է՝ վասն զի տեսայ որ բաւական ախորժելի կու գային իրեն: Ուստի հիմա որ ամբողջ միացուցած 'ի տպագրութիւն կու տամ, բնական է որ ամբողջ պատմութիւնն ալ իր քաղցր յիշատակին նուիրեմ:

Ներէ ինծի ընթերցողը եթէ երկրորդ անգամ իմ ընտանեկան թշուառութիւններս իրեն կը հաղորդեմ. բայց առջինէն աւելի՝ այս անգամ չկրցայ զայս զանց ընելու, վասն զի հիմա՝ 'ի յիշտակ ինծի այնպէս սիրելի եղած անձի մը կ'անուանեմ՝ այս գիրքս, ոչ այնչափ իրեն երախտագիտութեան և ցաւոց դոյզն սպաս մը մատուցանելու համար, որչափ իմ ազնիւ ընթերցողացս յանձնելու՝ որ այն օրհնեալ հոգին իրենց աղօթիցը մէջ յիշեն. թէ պէտ և վստահ եմ հաստատութեամբ որ իր լաւութիւններն ու առաքինութիւնները

արդէն զինքը յաւիտենական վայելից և երկնաւոր փառաց օթեանն հասուցած են:

ՅՈՎ. Հ. ՄԿՐՏԻՑ ԳԱՋՈՆԻ.

Ա.

Կենաց առաջին յիշատակքն աւելի սիրելի և անջնջելի են: Կեանքը յարատեւ մրկայոյզ ծով մըն է, բայց այդ անչափելի ովկիանոսին զրգուեալ ալեացը մէջ, մեր մանկութեան յիշատակը միշտ պարզ և խաղաղ կը ծածանի: Հասակ անմեղութեան, որ երկրէս աւելի ընդ երկնից կը շաղկապի, ուր կը տիրէ մեր Արարիչն, և որ առ մեր վախճանը կը հրաւիրէ զմեզ. մեր էութեան առաջին արշալոյսը ծաղկամբք և շուշանօք կը զարդարէ: Այս շուշանաց և վարդից անոյշ բուրումը յաճախ կը զմայլեցնէ ըզմեզ նաև մեր անագան ծերութեան ժամանակը. վայ մարդու եթէ կենաց պարզ իսկութիւնը՝ առաջին հասակին հրապուրիչ բանաստեղծութիւնը երբեմն երբեմն չզուարճանայ: Թէպէտ գերեզմանին եղբրքը հասած, առաջին մտածութիւնն կը սլանայ այն նախկին օրերուն, որ այլ պիտի չդառնան, և են իբրև առաջին օղակ այն մեծ շղթային որուն հետ կցորդեալ է իմ տաժանեալ էութիւնս: Թշուառութիւնն իմ մանկութեանս առաջին հետքը գծեց, և վիշտն կերպով մը բովանդակ կենացս անբաժան ընկերն եղաւ. բայց այդ թշուառութիւնն զիս չէր ընկճեր, և այն վիշտը ոչ երբեք կործանեց զիս, քանի որ անմեղութիւնն դեռ յիս կը ծիծաղէր:

Իմ էութիւնս թշուառութենէ մը կը սկսի. որովհետեւ սրտիս վրայ տպաւորած առաջին յիշատակն՝ թշուառութիւն մը եղաւ. այս ցաւագին յիշատակէն անդին՝ ամենայն ինչ անծանօթ է ինծի: Յառաջ քան զայն, բան մը ինծի չըսեր որ ես 'ի կեանս եղած ըլլամ. իրաւ 'ի կեանս էի, բայց չէի գիտեր, և ոչ այսօր գիտեմ: